

Registro Nr.2699

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 374 (SA)

JONIŠKIO MAGDEBURGINIS TEISMAS

ЯНИШСКИЙ МАГДЕБУРГСКИЙ СУД

TVIRTINAMŪJŲ, EINAMŪJŲ REIKALŲ AKTŲ IR DEKRETŲ KNYGŲ

APYRAŠAS NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1716-1773 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE JONIŠKIO MAGDEBURGINIO TEISMO FONDAŲ NR. 374 (SA)

2020-12-16 Nr. A7-56

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Miestų savivaldos institucijų XVI-XVIII a. įrašų, arba aktų knygos – vienas svarbiausių šaltinių Lietuvos miestų istorijos tyrinėtojams. Jos padeda išaiškinti pakitimus miestų savivaldos institucijų veikloje ir nustatyti miestiečių kultūrinį lygį¹. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) teisę organizuoti savivaldą turėjo tie miestai, kuriems valdovas suteikdavo vadinamąją Magdeburgo privilegiją, t. y. teisę tvarkytis pagal Magdeburgo miesto (Vokietijoje) pavyzdį². Magdeburgo teisę pirmiausia gavo sostinė Vilnius. Ją suteikė Lietuvos didysis kunigaikštis (toliau – Ldk) Jogaila 1387 m. Vėliau ta teisė buvo suteikta Kaunui (1408 m.), Trakams (1409 m.) ir kitiems miestams. Intensyviausiai Magdeburgo teisė LDK plito po 1564-1566 m. reformų ir 1569 m. Liublino unijos. Tada magdeburginės privilegijos pradėtos suteikinti ir mažesnėms gyvenvietėms bei miesteliams.

Joniškis jau nuo XVI a. vystėsi kaip prekybinis miestelis. Jis buvo įsikūręs prekybinių kelių sankryžoje ir dėl savo patogios geografinės padėties galėjo pretenduoti į stambų LDK prekybos su Livonija, ypač su Kuršu, centrą³. 1601 m. Lenkijos karalius ir Ldk Zigmantas Vaza patvirtino Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos raštą dėl prekybos leidimo Šiaulių ekonomijos miesteliuose, tarp kurių kaip prekybos centras minimas ir Joniškis. Su prekyba susijęs Joniškio miestelio augimas vertė miestelėnus ieškoti karaliaus užtarimo prieš seniūnų valdžią⁴. Todėl jie kreipėsi į valdovą ir Zigmantas Vaza 1616 m. liepos 4 d. Joniškiui suteikė savivaldos, arba

¹ KIAUPA, Zigmantas, „Lietuvos miestų savivaldos organų įrašų knygos XVI-XVIII amžiuje“, *Jaunųjų istorikų darbai: respublikinės jaunųjų istorikų konferencijos tezės* kn. 3 (1980), p. 113.

² KIAUPA, Zigmantas, „Miestai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai* (Vilnius, 2001), p. 353. Seniausias Lietuvos savivaldis miestas yra Klaipėda. Pasak Jolantos Karpavičienės, 1258 m. suteikta Liubeko teisės privilegija laikoma pakankamu argumentu Klaipėdą traktuoti kaip pirmąjį savivaldų miestą dabartinės Lietuvos teritorijoje, KARPAVIČIENĖ, Jolanta, „Liubeko ir Magdeburgo teisių raiška Europoje viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais“, *Acta historica universitatis Klaipedensis* t. 17 (2008), p. 29-30.

³ Nors geografinė padėtis buvo gana patogi, Joniškis visgi neišaugo į stambiausią LDK šiaurinės dalies miestą ir buvo maždaug vienodo dydžio su Šiauliais, Skuodu, Biržais, MEILUS, Elmantas, „Prekyba Joniškio mieste 1616-1795 metais“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1993 metai* (Vilnius, 1994), p. 13.

⁴ BALIULIS, Algirdas, „Joniškio savivaldai – 390 metų“, *Žemgala* 1 (2006), p. 3.

Magdeburgo, teises ir tuo padėjo pagrindą naujam teisiniam ir ekonominiam miesto statusui⁵. Joje rašoma: „(...) kai mums buvo įteiktas prašymas mūsų Šiaulių ekonomijos mūsų Jonišio miestelio miestelėnų vardu, idant panaikinę tame mūsų miestelyje neribotą mūsų Šiaulių seniūnų valdžią, kitų mūsų magdeburginių miestų pavyzdžiu suteiktume jam Magdeburgo teisę, tuo parodydami, kad šio miestelio piliečiai, gavę tokią laisvę ir teisę, šitaip lengviau padidinę savo pajamas [ir] dėl to tvarkydamiesi kitų miestų pavyzdžiu, ilgainiui gali tapti LDK naudos šaltiniu ir puošmena, kai juos dėl to užtarė kai kurie Tarybos ponai bei pareigūnai, palankiai apibūdindami gerus ir patikimus reikalus tenyškčių miestelėnų, kurių pareiga yra prižiūrėti ir palaikyti gerą tvarką, taip pat jų sugebėjimą [naudotis] ta Magdeburgo teise, mes maloningai teikėmės minėtajam Jonišio miesteliui Magdeburgo teisę duoti“⁶.

Suteiktąją privilegiją Jonišio miestiečiai buvo atleisti nuo pavaldumo „žemės, pilies teismų, tribunolo, vaivadų, kaštelionų, seniūnų jurisdikcijai“ ir tapo pavaldūs tik „magdeburginiam teismui ir valdžiai“, be to, buvo pasakyta, kad Jonišio miestelėnai turi tvarkytis „gretimo (...) miesto Kauno pavyzdžiu“⁷. Zigmantas Vaza pasiliko sau teisę skirti miestui vaitą. 1616 m. liepos 5 d. privilegija juo buvo paskirtas Vaitiekus Ladonskis (*Wojciech Ładonski*), kuris turėjo „minėtąją vaitiją Joniškyje valdyti, laikyti ir naudotis ja iki gyvos galvos“⁸. Vaitui savo ruožtu buvo leista iš miestiečių skirti sėslų lentvaitį, nes pats Joniškyje tikriausiai negyveno, atvykdavo tik svarbių bylų spręsti⁹. Patiems miestiečiams leista rinkti suolininkus, burmistrus ir tarėjus. Suolininkai su vaitu ar lentvaičiu spręsdavo visas kriminalines ir kitokias tam teismui pagal Magdeburgo teisę ir tvarką priklausančias bylas, o burmistro ir tarėjų kompetencijoje buvo civilinės bylos ir visi miesto ekonominio gyvenimo reikalai¹⁰.

1616 m. liepos 4 d. privilegija taip pat buvo leista miestui pasistatyti rotušę, kurioje paprastai būdavo posėdžių salė, miesto teismo salė, archyvas, kur saugomi svarbiausi miesto dokumentai ir kronikos, miesto sargybos patalpos, kalėjimas, kartais vaistinė, alaus ar vyno rūsys. Rotušėse vykdavo ne tik miesto tarybos posėdžiai, teismo procesai, prekybiniai sandoriai,

⁵ BALIULIS, Algirdas, „Jonišio miestiečiai XVIII amžiuje“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1993 metai* (Vilnius, 1994), p. 31.

⁶ 1616.07.04. Varšuva. Zigmanto Vazos privilegija, kuria Joniškiui suteikiama Magdeburgo teisė, *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 1, *Joniškis, Jurbarkas*, sud. Antanas Tyla (Vilnius, 1991), p. 16.

⁷ Ten pat, p. 16-17.

⁸ 1616.05.05. Varšuva. Zigmanto Vazos raštas, kuriuo karaliaus kanceliarijos raštininkas Vaitiekus Ladonskis skiriamas Jonišio vaitu, ten pat, p. 18.

⁹ VASILIAUSKAS, Ernestas, „Jonišis XVI-XVIII a.“, *Žemgala 1* (2006), p. 13; Tas pats, „Jonišis XVI-XVIII a.“, *Lietuvos archeologija* t. 27 (2005), p. 111; BALIULIS, „Jonišio miestiečiai ...“, p. 31.

¹⁰ BALIULIS, „Jonišio savivaldai (...)“, p. 3; BALIULIS, „Jonišio miestiečiai ...“, p. 31.

bet ir kai kurios iškilmės, buvo sprendžiami politiniai ir prekybiniai klausimai, priimamos užsienio delegacijos. Su šiuo pastatu buvo glaudžiai susijęs visų miestelėnų gyvenimas. Todėl galima teigti, kad rotušės buvo svarbiu miesto visuomeninio gyvenimo centru¹¹. Senujų rotušių pirmasis aukštas paprastai buvo skiriamas prekybos reikalams, antrajame įsikurdavo raštinė, miesto taryba, teismo patalpos, svarbiausioji patalpa – reprezentacinė salė, skiriama posėdžiams, priėmimams¹². Pasak Ernesto Vasiliausko, tyrinėjusio pirmosios Jonišio rotušės pastatymo vietą (1748 ir 1755 m. rotušė sudegė; ji sunyko, kai Jonišiui 1776 m. ir 1795 m. buvo atimtos savivaldos teisės; XVIII a. pab. ar XIX a. per. ji buvo nugriauta arba rekonstruota ir jos vietoje ar šalia jos 1823 m. pastatyta „Baltoji“ sinagoga), joje buvo kalėjimas, vykdavo teismai, burmistras, tarėjai ir vaitas duodavo priesaikas, buvo sprendžiami įvairūs miesto reikalai¹³.

Miestiečių reikalams registruoti buvo rašomos aktų knygos. Jonišio aktų knygos buvo pradėtos rašyti 1616 m., kai tik buvo išrinkti pirmieji miesto pareigūnai ir raštininkas. Tačiau ankstyviausios knygos neišliko. Svarbiausia jų netekimo priežastis – gaisrai ir XVII a. vidurio-XVIII a. pradžios karai, kurie sunaikino seniausius ir vertingiausius šaltinius¹⁴. Pavyzdžiui, 1752 m. balandžio 12-13 d. naktį kilęs gaisras, prasidėjęs nuo Lauryno ir Jurgio Valiuševičių (*Wawrzyńca i Jerzego Waluszewiczów*) namų, vėliau persimetęs į miesto lentvaičio Ignacijaus Vaitiekavičiaus (*Ignacego Wojciechowicza*) namus, kuriuose buvo saugomos knygos ir dėžė su „(...) Lenkijos valdovų privilegijomis, duotomis Jonišio magdeburgijai, su teismo ir nuosavybės dokumentais ir Jonišio magdeburgijos patvirtinimais bei su visokiais aktais, [žemės] ribų aprašymais, autentiškais dokumentais (...)“¹⁵.

Lietuvos valstybės istorijos archyvo Senujų aktų fonde yra saugomos aštuonios Jonišio magdeburginio teismo aktų knygos. Dokumentų chronologinės ribos apima 1716-1773 metus, t.y. tuos laikus, kai miestas pradėjo atsikurti po karų ir maro. Suprantama, buvo pateikiamas įrašyti ir vienas kitas miestiečių turėtas senesnis dokumentas¹⁶.

Įrašai aktų knygoje rodo, kad XVIII a. 3-8 dešimtmečiuose buvo tik bendros knygos – tiek vaito su suolininkais, tiek burmistro su tarėjais aktai buvo rašomi į tą pačią knygą, net

¹¹ VASILIAUSKAS, Ernestas, „Kur buvo Jonišio rotušė?“, *Žemgala* 2006 m. nr. 2-2007 m. nr. 1, p. 15.

¹² Ten pat.

¹³ Ten pat, p. 27-28.

¹⁴ BALIULIS, „Jonišio miestiečiai ...“, p. 42.

¹⁵ 1752.07.03-06. Jonišis. Jonišio vaito teismo nuosprendis sudeginti Antaną Šimkevičių už lentvaičio namo padegimą, miesto savivaldos privilegijų bei kitų dokumentų sudeginimą ir gaisro sukėlimą, *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 1, *Joniškis ...*, p. 102.

¹⁶ BALIULIS, „Jonišio miestiečiai ...“, p. 32.

raštininkas buvo vienas. Nėra duomenų, kaip knygos buvo tvarkomos XVII a. A. Baliulis pažymi, kad įrašai XVIII a. Jonišio aktų knygose gerokai skiriasi nuo kitų mažesnių to paties laikotarpio Lietuvos miestų įrašų. Pvz., Alytaus miesto aktų knygose dominuoja ekspresyvesni, lengvabūdiškesni gyvenimo, buitės atspindžiai. Jonišio miestiečių gyvenimas dvelkia orumu, savo vertės supratimu ir rimtimi¹⁷.

Taigi teisinį gyvenimą prižiūrėjo miesto pareigūnai; dažniausiai reikalus tvarkė burmistras su tarėjais, į aktų knygas teisinius aktus įrašinėjo raštininkas, dažnai išdirbdavęs juo ne vieną dešimtmetį. Jonišio pareigūnai paprastai buvo renkami metų pradžioje – dažniausiai sausio 2-ąją dieną. XVIII a. paprastai rinkdavo tik naują burmistrą, kitus pareigūnus patvirtindavo tuos pačius. Rinkdavo miestiečių susirinkimas arba sueiga; jos nutarimai būdavo įrašomi į aktų knygą¹⁸. Jonišio mieste būta ir kitų pareigūnų, kurių nebuvo kituose miestuose. Pvz., 1733 m. sausio 31 d., 1735 m. sausio 29 d. ir 1738 m. sausio 24 d. susirinkimas (*schadzka gromniczna, gospodarska*) išrinko Šiaulių, Dvaro, Žagarės, Livonijos ir Upytės gatvių bendruomeninkus (*gmińscy*); greta jų kiekvienoje gatvėje dar buvo išrinkti miesto tarnai (*shudzy radzieccy, jurgieltowi*)¹⁹. Tikriausiai jie prižiūrėjo tvarką, saugojo, kad nekiltų gaisrų, kad gyvuliai nedarytų žalos, nešiojo kvietimus į teismą ir pan.²⁰

Joniškio miestiečiai net menkiausius turtinius ir juridinius santykius įformindavo raštu. Miestiečių tarpusavio turtiniai santykiai – skolos, pirkimas-pardavimas, įkeitimas, palikimas įpėdiniams ar kitiems asmenims ir pan. – visada buvo sprendžiami teisiškai, t.y. buvo sudaromi turto pirkimo-pardavimo, įkeitimo, palikimo aktai ir įrašomi į magistrato aktų knygas. Taip pat būdavo sprendžiami ir tarpusavio turtiniai santykiai šeimose, nors čia teisiškai dažniau buvo įforminama žmonos įnešta pasoga ir kraitis ar vyro užrašymas žmonai kaip kompensacija už jos atsineštą turtą, turto dalybos, palikimas vaikams ir pan.²¹ Magistratas sprendavo ir bylas susijusias su miesto ūkiu, kasdieniu gyvenimu, santykių su kitais miestais, ginčų, nusižengimo miesto tvarkai ir pan.; miesto pareigūnai turėjo prižiūrėti miesto tvarką, rūpintis jo klestėjimu, tvarkyti gaunamas pajamas, rinkti mokesčius²².

¹⁷ BALIULIS, „Joniškio miestiečiai ...“, p. 32.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ LVIA, f. SA, b. 15346, l. 17, 52v-53, l. 163.

²⁰ Ten pat, p. 35.

²¹ BALIULIS, „Joniškio savivaldai ...“, p. 10.

²² MICKEVIČIUS, Audrius, „Joniškio magistratas ir municipalinė karjera XVIII a. I pusėje“, *Žiemgala* 1 (2011), p. 46.

XVII a. 6-jame deš. ir XVIII a. pirmais dešimtmečiais Lietuva patyrė karų, okupacijos ir epidemijos smūgius, kas lėmė gyventojų sumažėjimą ir miestų smukimą. Po suiručių atsikuriant ūkiui, XVIII a. antrojoje pusėje buvo imtasi valstybės reformų. Kai kurie pertvarkymai palietė ir miestus. 1776 m. Seimas panaikino daugelio mažesnių miestų savivaldą²³. Tarp jų buvo ir Joniškis. 1791-1792 m. kai kurie miestai siekė atnaujinti prarastas savivaldos teises, tačiau Joniškis ir daugelis kitų mažesnių miestų – Alytus, Virbalis, Varniai, Vištytis, Lazdijai, Skuodas, Kretinga, Šventoji-Palanga ir Žagarė (Senoji) – renovacinių privilegijų negavo²⁴.

Miestams netekus Magdeburgo teisės, jų savivaldos organų aktų knygos buvo perduotos į pavietų teismų archyvus. 1792 m. Šiaulių pavieto žemės ir pilies teismų archyve buvo devynios Jonišio magdeburginio teismo knygos ir naujai parengtas šiose knygose esančių dokumentų rejestras²⁵. Vėliau šios bylos buvo perduotos Šiaulių apskrities teismui. Jis savo ruožtu 1854-1855 m. šias knygas perdavė Vilniaus centriniam Senųjų aktų archyvui.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balandžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo“. Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis Senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2 300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Šiaulių apskrities teismas, kuriam priklausė ir Varnių, Kėdainių bei Jonišio magdeburginių teismų aktai, 1854–1855 m. laikotarpiu Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui perdavė 322 bylas²⁶. 1854 m. sausio 19 d. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo 17 Šiaulių pavieto žemės teismo ir 8 Jonišio magdeburginio teismo knygas²⁷.

²³ KIAUPA, „Miestai“, p. 359, 361.

²⁴ KRYŽEVIČIUS, Vincas, *Lietuvos privilegijuotieji miestai: XVII a. antroji pusė – XVIII a.* (Vilnius, 1981), p. 88-89.

²⁵ LVIA, f. SA, b. 14980, l. 671, 1669.

²⁶ *Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: rys historyczny*, opr. R. Mienicki (Wilno, 1923), s. 48.

²⁷ LVIA, f. 594, ap. 1, b. 664, l. 581-581av.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18 243 bylos. Jonišchio magdeburgijos bylos (8 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 15345-15352)²⁸. Pagal dokumentų pobūdį N. Gorbačevskis visas bylas pavadino Jonišchio magdeburgijos aktų knygomis. Ankstyviausias dokumentas buvo 1722 m., vėlyviausias – 1773 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl gražintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949-1951 m. Jonišchio magdeburginio teismo fondui buvo suteiktas Nr. 374 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tame tarpe ir Jonišchio magdeburginio teismo fondas. Spausdintinis N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogas buvo naudojamas kaip šio fondo apskaitos dokumentas.

1976 ir 1980 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniame istorijos archyve atlikus Jonišchio magdeburginio teismo fondo Nr. 374 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, buvo nustatyta, kad pagal spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą, bylų grupėje Nr. 15345-15352 faktiškai yra 8 bylos. Taigi patikrinimas patvirtino faktinį fondui priklausančių bylų kiekį.

2020 m. naujai sudarius Jonišchio magdeburginio teismo fondo Nr. 374 (SA) apyrašą Nr. 1, jame faktiškai yra 8 apskaitos vienetai.

Iš viso Jonišchio magdeburginio teismo fonde Nr. 374 (SA) yra 8 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1716-1773 m.

²⁸ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита, *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* (Вильна, 1872), с. 546.

Tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio Senujų aktų kataloge pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2020 m., sudarant naują Jonišio magdeburginio teismo fondo Nr. 374 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Jonišio magdeburginio teismo fondo Nr. 374 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 8 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Fondo Nr. 374 (SA) apyrašą Nr. 1 sudaro tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos. Bylų dokumentų chronologinės ribos 1716-1773 m. Seniausioje 1722-1756 m. tvirtinamųjų reikalų aktų knygoje įrašyta apie 100 dokumentų.

Tvirtinamieji aktai – tai testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos, prekybiniai sandėriai ir kt. Didelę vertę turi išlikę testamentai. Jie atskleidžia Jonišio gyventojų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Einamųjų reikalų aktus sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Joniškio magdeburginio teismo aktų knygoje daug dėmesio skiriama apsisaugojimui nuo gaisrų. Apie priemones jiems gesinti bei baudas už neatsargumą buvo kalbama beveik kiekviename susirinkime, ypač po gaisrų.

Prie pardavimo ir atsisakymo sutarčių dažnai pateikiami palivarkų ir dvarų inventoriai, pvz. Padirvonių, Latvelių, Liesų, Kibiškio, Vadaktų, Dargėnų ir kt.

Tvarkant Jonišio magdeburginio teismo fondo Nr. 374 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas, nefondinių bylų jame nerasta. Bylos datų, fizinio stovio arba sudėties ypatybės yra nurodytos apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje. Visi aktų knygoje esantys dokumentai parašyti lenkų ir

lotynų kalbomis. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 374 (SA) Jonišchio magdeburginio teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyti 8 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1716-1773 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausioji specialistė

Violeta Pansevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 374 „ЯНИШСКИЙ МАГДЕБУРГСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Одним из важнейших источников для исследователей истории литовских городов являются книги записей или актовые книги городских самоуправлений XVI-XVIII вв. Они помогают объяснить изменения в деятельности городских самоуправлений и определить культурный уровень горожан. В Великом Княжестве Литовском (далее – ВКЛ) право на организацию самоуправления принадлежало тем городам, которым правитель предоставил так называемое Магдебургское право, то есть право управления по образцу города Магдебург (Германия). Магдебургское право в первую очередь получило Вильно. Это право в 1387 г. ему предоставил великий князь литовский (далее – Вкл) Ягайло. Позже это право было предоставлено для Ковна (1408 г.), Трок (1409 г.) и других городов. Наиболее интенсивное распространение Магдебургского права в ВКЛ произошло после реформ в 1564-1566 гг. и Люблинской унии 1569 г. Тогда привилегии с Магдебургским правом начали предоставляться и более мелким поселениям и городам.

Янишки уже от XVI в. развивались как торговый город. Он находился на перекрестке торговых путей и благодаря удобному географическому положению мог претендовать на роль крупного торгового центра ВКЛ с Ливонией, особенно с Куронией. В 1601 г. король польский и Вкл Сигизмунд III утвердил письмо виленского воеводы Николая Радзивилла о разрешении на торговлю в городах Шавельской экономии, среди которых как торговый центр упоминался и город Янишки. С торговлей связанный рост Янишек заставил горожан искать заступничества короля против власти старейшин. Поэтому они обратились к правителю и Сигизмунд III 4 июля 1616 г. предоставил Янишкам право самоуправления, или Магдебургское право, и таким образом заложил основу для нового правового и экономического статуса города. В нем гласилось: «(...) когда нам была преподнесена просьба от имени горожан нашей Шавельской экономии нашего города Янишек, чтобы отменить неограниченную власть наших Шавельских старейшин в этом городе, мы следуя примеру других наших магдебургских городов предоставили ему Магдебургское право, тем самым показывая, что горожане этого города, которые получили такую свободу и право, таким образом более легко увеличат свой доход [и] распоряжаясь по примеру других городов со временем могут стать источником пользы

и украшением ВКЛ, когда за них заступились некоторые паны рады и должностные лица, благосклонно охарактеризовавшие хорошие и надежные дела здешних горожан, чья обязанность заключается в присматривании и поддержании порядка, а также их способности [пользоваться] этим Магдебургским правом, мы любезно предоставили выше упомянутому городу Янишки Магдебургское право».

Предоставленной привилегией горожане Янишек были освобождены от подчинения «юрисдикции земского, гродского судов, трибунала, воевод, каштелян, старейшин» и стали подвластными только «магдебургскому суду и власти», более того, говорилось, что горожане Янишек должны распоряжаться «(...) по примеру соседнего города Ковно». Сигизмунд III оставил себе право назначать войта города. Привилегией с 5 июля 1616 г. войтом был назначен Войцех Ладонский, который должен был «до конца своей жизни управлять, хранить и использовать упомянутое Янишское войтовство». Войту, в свою очередь, разрешили назначать оседлого ландвойта, поскольку он сам не проживал в Янишках, а приезжал только для решения важных дел. Самим горожанам разрешено избирать лавников, бургомистров и радцов. Лавники с войтом или ландвойтом решали все криминальные и другие дела, относящиеся к этому суду в соответствии с Магдебургским правом и порядком, в то время как бургомистр и радцы несли ответственность за гражданские дела и все вопросы экономической жизни города.

Привилегией с 4 июля 1616 г. также было разрешено построить ратушу, в которой обычно находился зал заседаний, зал городского суда, архив, где хранились наиболее важные городские документы и хроники, помещение городской стражи, тюрьма, иногда аптека, пивной или винный погреб. Помимо заседаний городского самоуправления, судебных заседаний, торговых сделок, в ратушах также проводились церемонии, обсуждались политические и торговые вопросы, принимались иностранные делегации. С этим зданием была тесно связана жизнь всех горожан. Таким образом, можно утверждать, что ратуша была важным центром общественной жизни города. Первый этаж старых ратушей обычно отводился под торговые дела, второй этаж использовался под канцелярию, городское самоуправление, помещение суда, самое главное помещение – представительский зал для заседаний, приемов. По словам Эрнестаса Василяускаса, исследовавшего место нахождения первой Янишской ратуши (ратуша сгорела в 1748 и 1755 гг.; она пришла в упадок, когда Янишки были лишены права на самоуправление в

1776 и 1795 гг.; она была снесена или реконструирована в конце XVIII в. или в начале XIX в. и на её месте или рядом с ней в 1823 г. построили «Белую» синагогу), в ней была тюрьма, проводились суды, бургомистр, радцы и войты давали присягу, решались различные городские дела.

Для регистрации дел горожан писались актовые книги. Книги записей Янишек начато писать в 1616 г., когда были избраны первые должностные лица и писарь. Однако самые ранние книги не сохранились. Основной причиной их гибели были пожары и войны в середине XVII в.-начале XVIII в., уничтожившие самые старые и ценные источники. Например, ночью с 12 по 13 апреля в 1752 г. возникший пожар, начавшийся в домах Лаврентия и Георгия Валюшевичей, а затем перешедший в дом Игнацега Войцеховича, где хранились книги и ящик с «(...) привилегиями польских правителей, предоставленными Янишской магдебургии, с судебными и имущественными документами и подтверждениями Янишской магдебургии и со всеми актами, описаниями [земельных] границ, подлинными документами (...)».

Восемь актовых книг Янишского магдебургского суда хранится в фонде Древних актов Литовского государственного исторического архива. Хронологические границы документов охватывают 1716–1773 гг., т.е. времена, когда город начал восстанавливаться после войн и эпидемий. Конечно, для записи иногда предоставлялись и более старые документы, принадлежавшие горожанам.

Записи в актовых книгах показывают, что в 3-8 десятилетиях XVIII в. существовали только общие книги – и дела войта с лавниками, и дела бургомистра с радцами записывались в одной книге, даже писарь был один. Нет данных о том, как велись книги в XVII в. А. Балюлис отмечает, что записи XVIII в. в актовых книгах Янишек значительно отличаются от записей других небольших городов Литвы этого периода. Например, актовые книги города Олиты преобладают более экспрессивные, легкомысленные отражения жизни и быта. Жизнь горожан Янишек источает достоинство, понимание своей ценности и спокойствие.

Таким образом, правовая жизнь находилась под надзором должностных лиц; делами обычно занимался бургомистр с радцами, а правовые акты в книгах регистрировал писарь, который часто работал писарем более десяти лет. Должностные лица обычно избирались в начале года – обычно 2 января. В XVIII в. обычно избирали только нового

бургомистра, другие должностные лица утверждались те же самые. Он избирался на собрании или на сходке горожан; его постановления заносились в актовые книги. В Янишках были и другие должностные лица, которых не было в других городах. Например, 31 января 1733 г., 29 января 1735 г. и 24 января 1738 г. собрание (на польском яз. *schadzka gromniczna, gospodarska*) избрало общественников (на польском яз. *gmińscy*) улиц Шавельской, Дворской, Жагорской, Ливонской и Упитской; рядом с ними на каждой улице избирались городские служащие (на польском яз. *śludzy radzieccy, jurgieltowi*). Наверное, они следили за порядком, предохраняли, чтобы не допустить до пожаров, чтобы животные не причиняли вред, носили повестки в суд и так далее.

Горожане Янишек оформляли письменно даже малейшие имущественные и правовые отношения. Имущественные отношения – долги между горожанами, купля-продажа, залог, завещание наследникам или другим лицам и др. – всегда решались законно, т.е. составлялись акты купли-продажи, залога, наследования имущества и заносились в актовые книги магистрата. Решались и взаимные имущественные отношения в семьях, хотя здесь чаще всего оформлялось приданое жены или запись мужа своей жене в качестве компенсации за принесенное ею имущество, раздел имущества, завещание детям и т.д. Магистрат также рассматривал дела, связанные с городским хозяйством, повседневной жизнью, отношениями с другими городами, спорами, нарушениями городского порядка и т.д.; должностные лица должны были следить за порядком в городе, заботиться о его процветании, управлять полученными доходами, собирать налоги.

В 6 десятилетия XVII в. и в первых десятилетиях XVIII в. Литва испытала на себе удары войн, оккупации и эпидемий, которые привели к уменьшению населения и упадку городов. После разрух во второй половине XVIII в. были предприняты государственные реформы. Некоторые преобразования коснулись и городов. Сейм 1776 г. отменил самоуправление многих небольших городов. Среди них были и Янишки. В 1791-1792 гг. некоторые города стремились восстановить утраченное право самоуправления, но Янишки и многие другие более мелкие города – Олита, Вержболово, Ворни, Виштинец, Лаздияй, Шкуды, Карольштад, Швянтойи-Поланга и Жагоры (Старые) – не получили разрешения на восстановление Магдебургского права.

После того, как города утратили Магдебургское право, актовые книги органов самоуправления были переданы в архивы уездных судов. В 1792 г. в архиве Шавельского

земского и гродского судов было девять книг Янишского магдебургского суда и недавно составленный реестр документов этих книг. Эти дела позже были переданы в Шавельский уездный суд. Он в свою очередь в 1854-1855 гг. передал эти книги в Виленский центральный архив Древних актов.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве Древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи, должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2 300 рублей.

Шавельский уездный суд, в ведении которого находились актовые книги Ворненской, Кейданской и Янишской магдебургий, в течении 1854–1855 гг. передал Виленскому центральному архиву Древних актов 322 дела. 19 января 1854 г. Виленский центральный архив Древних актов получил 17 книг Шавельского земского суда и 8 книг Янишского магдебургского суда.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве Древних актов. В него были внесены 18 243 дела. Янишская магдебургия, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходила как отдельная группа дел, имевшая 8 единиц (Гор. № 15345-15352). По виду документов Н. Горбачевский все дела причислил к актовым книгам. Самым древним был документ с 1722 г., самым поздним с 1773 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов.

В XX веке прошедшие мировые войны, оккупации, экономическая разруха болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива Древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После войны дела Виленского центрального архива Древних актов перешли в ведение Центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР

о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949–1951 гг. фонду „Янишский магдебургский суд“ был присвоен № 374.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден Центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из Центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд „Янишский магдебургский суд“. Печатный каталог Н. Горбачевского использовался как документ учёта этого фонда.

В 1976 и 1980 гг. в Центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 374 „Янишский магдебургский суд“. Её результаты подтвердили наличие 8 единиц в группе дел печатного каталога Н. Горбачевского № 15345-15352 (8 единиц хранения), который использовался как документ учёта описи № 1.

После составления в 2020 г. новой описи № 1 фонда № 374 „Янишский магдебургский суд“ в ней было учтено 8 единиц хранения.

Итого в фонде № 374 „Янишский магдебургский суд“ имеется 8 единиц хранения, хронологические рамки которых 1716-1773 гг.

Первая опись фонда № 374 „Янишский магдебургский суд“

Недостатки и неточности в описании дел печатного каталога Н. Горбачевского явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2020 г. новой описи № 1 фонда № 374 „Янишский магдебургский суд“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 374 „Янишский магдебургский суд“ имеется в наличии 8 единиц хранения. Все дела в новосозданной

описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского.

Опись № 1 фонда № 374 состоит из актовых крепостных, поточных и декретовых книг. Крайние даты документов 1716-1773 гг. В самой древней актовой крепостной книге Янишского магдебургского суда за 1722-1756 гг. имеется около 100 документов.

Крепостные акты – это завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитанционные и дарственные записи, торговые сделки и др. Особенно большую ценность представляют завещания. Они наглядно отражают социально-экономическое развитие Янишских горожан и уровень их правовой культуры. Поточными актами являются жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и др.

В актовых книгах Янишского магдебургского суда большое внимание уделяется мерам предосторожности от пожаров. Меры по их тушению и штрафы за неосторожность обсуждались практически на каждом собрании, особенно после пожаров.

Договоры о продаже и отказах часто сопровождаются инвентарями фолварков и имений, например Падирвоняй, Латвеляй, Лесай, Кибишкис, Вадактай, Даргенай и другие.

При составлении описи № 1 фонда № 374 „Янишский магдебургский суд“ не фондовых дел в ней не обнаружено. Особенности дат документов, физического состояния и состава дел указаны в таблице первой описи, в колонке „примечания“. В актовых книгах все документы написаны на польском и латинском языках. В описи № 1 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 374 „Янишский магдебургский суд“ имеется 8 единиц хранения, хронологические рамки которых 1716-1773 гг.

Старший специалист

Отдела распространения информации

Виолета Пансевич